

I. DÜNYA SAVAŞI VE TÜRK ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞIMI İÇİNDE BATUM

L. Hilal AKGÜL*

ÖZET

Batum, Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgi aldığı 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Ayastafenos Anlaşması'nın hükümleri gereğince Kars ve Ardahan'la birlikte Rusya'ya bırakıldı. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas cephesinde düzenlediği hareketle buraların yeniden Osmanlı topraklarına katılmasını hedefledi. Ancak Kafkas cephesinde hiçbir şey yolunda gitmedi; Osmanlı Devleti buraları almak bir yana, Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümünü Ruslara teslim etti. Rusya'da Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesine koşut yaşanan gelişmelerse Ardahan ve Kars'la birlikte Batum'un da yeniden Osmanlı topraklarına katılmasını sağladı. Batum, bundan sonraki dönemde Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı sırasında TBMM'nin izlediği dış politikayı yakından ilgilendiren bir bölge olarak anlam kazandı. TBMM'nin bu dönemdeki dış politikasının amacı, büyük ölçüde, savaşı taraflar arasındaki güç dengesizliğini gidermeye yönelikti. Bu çerçevede, bir büyük devletin desteğini kazanabilmek önemli bir hedef olarak belirdi. Bu “büyük devlet” o günün koşulları içinde, kuşkusuz, SSCB'den başkası olamazdı. TBMM, SSCB'nin desteğini sağlayabilmek adına, Batum'u bir ödün niteliğinde SSCB'ye bırakmaktan çekinmedi. İzleyen gelişmelere bakıldığında bu stratejinin önemli ölçüde olumlu sonuç verdiği görülmektedir. Bu anlamda Batum'un SSCB'ye terk edilmesi, kayba yol açan bir hatadan çok; Türk dış politikasına stratejik derinlik sağlayan akıllıca bir gerçekçi siyaset eylemi niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Batum, I. Dünya Savaşı, Kafkas Harekatı, Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşı, SSCB

ABSTRACT

BATUM; IN THE FIRST WORLD WAR AND TURKISH NATIONAL WAR OF INDEPENDENCE

As was required by Ayastafenos Treaty of Peace, that was signed at the end of 1877 – 1878 Ottoman – Russian war in which Ottoman suffered from a hard defeat, Batum was left to Russia, as well as Kars and Ardahan. Ottoman State's main goal in the Caucasus Front during the First World War was to regain those areas. However, during the course of the War nothing in the Caucasus Front went as was initially hoped for the Ottoman Empire. Besides not being able to re-conquer the aforementioned areas the Ottoman Empire has lost a considerable part of Eastern Anatolia to Russia. In spite of the defeat suffered, the events which led to the rise

* Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Araştırma Merkezi.

of the Bolsheviks in Russia -and their eventual hold of the government- has given the Ottoman Empire the opportunity to have Kars, Ardahan and Batum back to her control. During the Turkish National War of Independence, Batum became a significant area of maneuver for the new National Assembly's (TBMM) foreign policy. The main aim of TBMM's foreign politics was partly to re-balance the power gap between the two sides of the War of Independence. In this frame, gaining the support of a "big state" appeared as a strategic goal which was perennial to the success of the cause. Obviously, the state of the international relations of the era permitted this "big state" to be no other than the USSR. TBMM didn't hesitate to leave Batum as a concession to USSR to strengthen the bi-lateral relations through gaining the trust of the Bolsheviks. When judged by the outcome, the consequent events strongly indicate that, this strategy has handsomely paid of and, in time, the handing over of the Batum to the USSR proves to be an act of clever real-politics, which brought strategic profundity to the Turkish foreign policy rather than a loss.

Key Words: *Batum, First World War, Caucasian Operation, Turkish National War of Independence, URSS*

GİRİŞ

Bu çalışma, günümüzde Gürcistan'a bağlı Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti olan Batum'u, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkışından Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı içinde bir ödün olarak SSCB'ye (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) bırakılmasına kadar olan süreçte konu etmektedir. Bu konu çerçevesinde çalışmanın iki temel dönemi içermesi uygun bulunmuştur. Bu dönemlerden birincisi "I. Dünya Savaşı", diğeri Türk "Ulusal Bağımsızlık Savaşımı"dır; zaten çalışmada yer alan iki temel bölüm de bu dönemler çerçevesinde kurgulanmıştır. Çalışmanın *I. Dünya Savaşı ve Batum* başlığını taşıyan ilk temel bölümünde, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'yla ilgili tasarıları kapsamında Batum'un yeri gösterilmiş, Bolşevik devrim sonrası Rusya'nın savaştan çekilmesiyle Batum'un yeniden Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girişi anlatılmıştır. Burada ilgi çekici olan, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'yla ilgili tasarıları içinde yeniden Osmanlı topraklarına katılması amaçlanan Batum'un, beklendiği gibi değil de, beklenmedik bir gelişme sonrası elde edilmesidir. Çalışmanın ikinci temel bölümü *Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı'nın Dış Politikası ve Batum* adını taşımaktadır. Bu bölüm, söz konusu savaşım sırasında TBMM'nin (Türkiye Büyük Millet Meclisi) dış politikasını ve bu politika çerçevesinde TBMM – SSCB ilişkilerinin önemini irdeler. Söz konusu bölüm, Batum'un SSCB'ye bırakılmasını bir "ödün" olarak ele almakta, "Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı içinde Batum" konusunu yalnızca bu çerçeve içinde değerlendirmektedir. Çalışmanın amacıysa Batum özelindeki iki farklı örnek kapsamında, dış politika konusundaki hedeflere kimi zaman hesaba katılmayan etkenlerin etkisiyle ulaşılabileceğini, kimi zaman da kimi hedeflerden, akılcı bir tutumla ana hedefe ulaşma uğruna vazgeçilebileceğini göstermektedir.

I. BATUM'UN OSMANLI EGEMENLİĞİNDEN ÇIKIŞI

II. Mehmet'in (Fatih Sultan Mehmet) Trabzon İmparatorluğu'nu fethi sırasında, 1461 yılında, Osmanlı topraklarına katılan Batum (Kırzioğlu, 1998: 7 vd., Uzunçarşılı, 1995: 51 – 57, Kunt, 1978: 140 – 180 ve Baykara, 2000: 94 – 98)¹, dört yüzyılı aşkın bir süre boyunca Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kaldı. “93 Harbi” olarak da anılan, Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgi aldığı 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı (Kurat, 1970: 74 – 85) sonrasında imzalanan Ayastafanos Anlaşması, Batum'un Rusya'ya katılmasını hükme bağlayınca, Batum, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıktı. Ayastafanos Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin Batum'la birlikte Kars – Ardahan, Dobruca'daki Tulça Sancağı ve Beyazıt'ı (Karaköse) Rusya'ya savaş tazminatı olarak bırakmasını öngörüyordu. Söz konusu tazminat, yaklaşık 246 milyon 500 bin Osmanlı altınına denk gelen 1 milyar 410 milyon ruble olarak saptanmış; ancak Osmanlı Devleti'nin bu tutarı ödeyebilecek gücü bulunmadığından tazminatın toprakla ödenmesi yoluna gidilmişti (Erim, 1953: 387 – 400)².

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki varlığının büyük ölçüde sonu anlamını taşıyan Ayastafanos Anlaşması'nın hükümleri, İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi “büyük devletler” tarafından kuşkuyla karşılandı. Rusya'nın tüm Balkanları ilgilendiren “doğu sorunu”nu tek başına çözümlenmeye kalkması ve anlaşmayla özerk bir Bulgaristan Prensiliği'nin oluşturulması – ki bu, Rusya'nın sıcak denizlere çıkışı demektir – söz konusu kuşkunun ardındaki temel nedenlerdendi. Bu durum, açıktır ki, diğer büyük devletlerin çıkarlarını zedeliyordu. Bundan dolayı Ayastafanos Anlaşması'nın Rumeli ve Balkanlarla ilgili hükümlerini gözden geçirmek ve bu hükümlere ilişkin kimi düzeltmeler yapmak üzere Berlin'de bir konferans toplandı (Ateş, 2001: 395). “Berlin Konferansı” olarak anılan bu konferansın sonunda 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Anlaşması, Ayastafanos Anlaşması'nın kimi hükümlerini yeniden düzenledi. Ancak yeni düzenlemeler kapsamında, Ayastafanos Anlaşması'nın Batum'la ilgili hükmü bozulmadı. Bu durumda, Batum'un Rus egemenliği altında oluşu, bir anlamda onaylanmış oldu (Erim, 1953: 403 – 427).

¹ Batum, 1520 yılında, Trabzon eyaletine bağlı bir sancak olarak yapılandırılmış, 1568 yılında Erzurum'a bağlanmış, 1574 yılında da eyalet olmuştur.

² Bu tutarın 900 milyon rublesi Rusya'nın savaş harcamalarına karşılık, 400 milyon rublesi savaş süresince Rusya'nın demiryollarına, ticaretine, dışsatımına ve güney kıyılarına verilen zarara karşılık, 100 milyon rublesi Osmanlı ordusunun Kafkasya'ya düzenlediği saldırıdan doğan zarara karşılık ve 10 milyon rublesi de savaş sırasında Türkiye'deki Rus uyruklarının uğradığı zarara karşılıktı.

II. I. DÜNYA SAVAŞI VE BATUM

Osmanlı Devleti açısından Batum'un geri kazanılmasıyla ilgili fırsat, I. Dünya Savaşı'yla birlikte doğdu. Ancak bu noktada hemen belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinin nedeni, yitirmiş olduğu kimi toprakları yeniden kazanmakla ilgili değildi. İmparatorluk, 19. yüzyılın sonuna, ulusçuluk akımının imparatorluk bünyesi üzerindeki etkileriyle emperyalist devletlerin imparatorlukla ilgili emelleri kısılcacında gelmişti. İmparatorluk için bu kısıkaçta temel amaç “ayakta kalabilmek”ti. Aynı kısıkaç ve aynı amaç 20. yüzyılın başında da önemini korudu. Ancak 19. yüzyılla 20. yüzyıl birbirlerinden çok farklı dinamiklere sahipti. Bu farklılık, imparatorluğun geleceği üzerinde son derece etkili oldu.

İmparatorluk 19. yüzyılda yıkılmasına yol açacak pek çok sorunla çevrelenmiş olmasına karşın, kendine “yaşam alanı” yaratabiliyordu. Bu dönemde imparatorluğun temel çelişkesinin Rusya'yla olduğunu söyleyebiliriz. Rusya, o günün dünyasının güçlü bir devletiydi. Ancak sıcak denizlere çıkışının olmaması Rusya için ciddi bir sorun oluşturuyor; bu sorun, Rusya'nın “sıcak denizlere inmek”le özetlenebilecek temel amacını da belirliyordu. Rusya'nın sıcak denizlere inme amacı, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin topraklarına göz dikmesiyle eşdeğerdi. Bu nedenle Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl tarihi, Osmanlı – Rus savaşlarının tarihi oluyordu. Bu ortam içinde Osmanlı Devleti'ne yaşam alanı yaratan olguysa İngiltere'nin çıkarlarının Rusya'nın sıcak denizlere inmesi karşısında zedelenecek olmasıyla ilgiliydi. Rusya'nın sıcak denizlere inmesini kendisi açısından önlenmesi gereken bir tehdit olarak algılayan İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana bir tutum geliştiriyor ve bu tutumunun gereklerini yerine getirmekten de geri kalmıyordu. Bu durumsa yaşama şansı pek kalmamış Osmanlı Devleti için, “yaşam alanı” yaratıyor; bu alan içinde imparatorluk, dengeleri gözeterek yaşamını sürdürebiliyordu.

19. yüzyılın son ve 20. yüzyılın ilk çeyreğini belirleyecek gelişmeler bu ortamı derinden sarstı. Alman birliğinin sağlanması ve Alman devletinin dünya politikası içindeki yerini alması, İngiltere'nin tehdit algılamaları üzerinde önemli değişikliklere yol açmıştı. Almanya'nın gelişmiş sanayisi için “hammadde” ve “pazar” arayışları onun sömürgeci emellerini belirginleştirdi. Almanya'nın bu emelleri doğrultusunda güçlü bir donanmanın yapımına girişmesiye Almanya'yı İngiltere açısından ciddi bir tehdit durumuna getirdi. Almanya'nın tek amacı sömürge elde etmek değildi. Doğu Avrupa ve Balkanlar üzerinde yayılma düşüncesi, Almanya'nın bir başka amacı olarak belirliyordu. Bu amaç, Almanya'nın

Rusya'yla da karşı karşıya kalmasına yol açtı. Bu durumda, İngiltere ve Rusya'nın Alman tehdidi karşısında yakınlaşmaları kaçınılmaz oluyordu. Bu yakınlaşmayla birlikte de İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçiyordu: İngiltere, artık kimi çıkarlarını, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü üzerinden değil, başka yollardan koruyacaktı...

İngiltere'nin dış politikasındaki bu değişiklik, yaklaşık 100 yıldır İngiltere'nin desteğiyle toprak bütünlüğünü koruyan Osmanlı Devleti'nin "idam fermanı" gibiydi. Bu idam fermanı, Osmanlı Devleti'nin dünyanın sürükleneceği ilk genel savaşa girişini belirlediği gibi, "I. Dünya Savaşı" adını alacak bu savaşta Almanya'nın yanında oluşunu da belirledi. Osmanlı Devleti, yaşamını sürdürmek için savaşmak, bir diğer deyişle mutlaka I. Dünya Savaşı'na katılmak ve kazanmak durumundaydı; ortada bir tercih değil, bir zorunluluk vardı. Savaşta Almanya yanında yer almak da bir tercih değil, zorunluluk olarak anlam buldu. Temel çelişki Rusya'yla olduğundan, Osmanlı Devleti mutlaka Rusya'nın karşı tarafında, yani Almanya yanında savaşacaktı (Ateş, 2001: 411 – 413).

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'yla daha önce yitirdiği kimi toprakları geri kazanma amacı, bu zorunluluğun üzerinde biçimlendi. Bu topraklardan bir bölümü, yukarıda değindiğimiz 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı sonrasında yitirilen Kars – Ardahan – Batum'du. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın temel cephelerinden biri olan Kafkas cephesinde düzenlediği "Kafkas harekatı"yla (Karal, 1996: 414 ve Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 15)³, öncelikli olarak bu toprakların geri alınmasını amaçladı (Karal, 1996: 414 – 415 ve Kurat, 1948: 411)⁴. Ancak Kafkas cephesinde, deyim yerindeyse hiçbir şey yolunda gitmedi.

³ Savaş sırasında, Osmanlı ordusunun Ayastafanos ve Berlin anlaşmalarıyla belirlenen Osmanlı – Rus sınırının ötesindeki Rus topraklarına yaptığı saldırılar "Kafkas harekatı" olarak anılmaktadır. Ancak Kafkasya'nın Karadeniz'le Hazar Denizi arasındaki geniş alanı kapsadığı göz önünde bulundurulursa bu hareketin Kafkasya'yı coğrafi bakımdan tam olarak karşılamadığını da belirtmek gerekir. Harekat, Kafkasya'dan çok, Kafkas dağlarının güneyine ve Anadolu'nun doğusuna yöneliktir. Harekat alanının sınırlarıysa kuzeyde Kafkas Dağları ve Karadeniz'i, doğuda Hazar Denizi'ni, güneyde İran Azerbaycanı ve Van Gölü'nün güneyiyle Mardin – Urfa çizgisini, batıda da Fırat Nehri – Malatya – Sivas – Samsun bölgesini içine alan bölgeyi kapsamaktadır. Harekat alanının eni Samsun'dan Urfa'ya kadar yaklaşık 500, boyu Baku'den Sivas'a kadar yaklaşık bin 200 kilometredir. Bu durumda hareket alanının yüzölçümü yaklaşık 600 bin kilometrekare olmaktadır. Bu cephede, Osmanlı – Rus savaşı başladığı zaman, söz konusu iki devlet arasındaki sınır 450 kilometre kadardır. Bu sınır, kuzeyde Hopa'nın doğusunda yer alan Kopmuş burnundan başlayarak güneye doğru Murgul ve Artvin'in batısı, Cumaçay'ın kuzeyi, Milo'nun doğusu, Oltu'nun batısı, Kötek'in doğusu, Eleşkirt'in, Karaköse'nin, Balıklıgöl'ün ve Musun'un kuzeyi, Ağrı Dağı ve Doğubeyazıt hattından geçmektedir.

⁴ Kafkas harekatı bu amaca ulaştıktan sonra daha önceki savaşlarda Rus boyunduruğu altına girmiş olan Müslümanların kurtarılması ve Hazar Denizi dolaylarında yaşayan Türklerle ilişkiye geçerek Pan – Türkçülük tasarısının gerçekleştirilmesi amaçlarıyla sürecekti. Ruslarsa Kafkas cephesindeki hareketlerinde, öncelikli

II.1.) SAVAŞIN BAŞLARINDA KAFKAS CEPHESİ

Osmanlı – Rus savaşı başladığında, Kafkas cephesinde Hasan İzzet Paşa komutasındaki III. Ordu bulunuyordu. Bu ordu, 190 bine yakın insan mevcuduna sahipti. Ordu mevcuduna bakıldığında, ordunun savaşçı (muharip) birliklerine ilişkin insan mevcutlarının tamam olduğu söylenebilir. Ordu gerisindeki insan eksiği de önemsenmeyecek kadar azdı. Ancak bu veriler, III. Ordu'nun uzun süreli bir savaşın isteklerini karşılayacak durumda olduğunu ileri sürebilmek için yeterli değildir. Başkomutanlığın ikmal maddeleri yönünden orduyu destekleme olanağı yoktu. Bölge çok yoksul, arazi engebeli, yollar kötü ve eksikti. Bu durum, ikmal ve ulaştırma işlerini daha da güçleştiriyordu. Bölgenin iklim koşulları ve kışın yakın olmasıysa III. Ordu'yu iyice zora koşmaktaydı. III. Ordu'nun karşısında bulunan Rus Kafkas Ordusu'ysa Osmanlı – Rus savaşı öncesinde Karadeniz Kıyı Grubu, Oltu Grubu, Sarıkamış Grubu, Erivan Grubu ve İran Azerbaycan Grubu altında örgütlenmişti. Rus Kafkas Ordusu'nun ordu ihtiyatı da içinde olmak üzere 100 piyade taburu, 117 süvari, 15 istihkam bölüğü vardı (Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 40 – 48, 51 – 56 ve 95 – 96).

Kafkas cephesinde ilk sıcak temas 6 Kasım 1914 tarihinde “Köprüköy Muharebesi” sırasında yaşandı. İki aşamalı olarak gerçekleşen ve 12 Kasım'da sona eren Köprüköy Muharebesi kapsamında gelişen III. Ordu taarruzu, Rusların direnme gücünü büyük ölçüde kırdı; taarruz sırasında ciddi kayıplar veren Rus ordusu, geri çekilmek durumunda kaldı. Ancak III. Ordu kıtaları, altı gün süren bu taarruzda çok yorgun düşmüş ve çekilen Rus güçlerini izleyememişti... Köprüköy Muharebesi'ni 15 Kasım'da başlayıp 21 Kasım'da sona eren “Azap Muharebesi” izledi. Azap Muharebesi sırasında III. Ordu, düşman mevziilerine 5 kilometre kadar girmeyi başardı, ancak bu başarıyı daha ileri bir noktaya taşımak olanaklı olmadı: Ordu, önce Alakilise – Maslahat hattına, daha sonra da 21 Kasım'ı 22 Kasım'a bağlayan gece Komador – Aşağı Kızılca – Menevürt – hattına geriledi (Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 319 – 323) ...

6 Kasım – 21 Kasım 1914 tarihleri arasında gelişen Köprüköy ve Azap muhabereleleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde III. Ordu'nun, önemli sayılabilecek kimi başarılar elde ettiği söylenebilir. Ancak unutmamak gerekir ki bu muharebeler sırasında III. Ordu, çok sayıda kayıp vermiş, askerinin morali sarsılmış, kıtalar yorgun ve bitkin düşmüştü. Her şeyden

olarak İskenderun Limanı'nı ele geçirerek Akdeniz'e çıkmayı amaçlıyordu. Rusların bundan sonraki amaçları, Trabzon'u alarak İstanbul'a ve dolayısıyla Boğazlara ulaşmak ve Doğu Anadolu yönüyle Dicle – Fırat havzasından Basra Körfezi'ne ulaşmaktı.

önemlisi de III. Ordu'nun taarruz gücü bu muharebelerde ciddi bir biçimde sarsılmıştı. Bu nedenle söz konusu muharebeler sırasında III. Ordu'nun elde ettiği “başarı”, dikkatle değerlendirilmesi gereken türden bir başarıydı.

II.2.) SARIKAMIŞ HAREKATI VE SONRASI

Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa, “başarı”nın yukarıda kısaca açıklanan bu özelliğine karşın Kafkas Cephesi'nde yaşananları, “gerçek” bir başarı olarak görmekte ve gelecek büyük başarıların habercisi gibi algılamaktaydı. Enver Paşa, bu düşüncelerle 6 Aralık 1914 günü Yavuz Zırhlısı'yla İstanbul'dan ayrılarak Trabzon'a doğru yola çıktı; 8 Aralık'ta Trabzon'a vardı, oradan Erzurum'a geçti, 13 Aralık'ta da III. Ordu karargahının bulunduğu Köprüköy'e ulaştı. Enver Paşa artık fiilen III. Ordu'nun başındaydı. 18 Aralık'ta “büyük başarı”nın gecikmesinin nedeni olarak gördüğü III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'yı görevinden alan Enver Paşa, bu tarihte III. Ordu Komutanlığı'nı bizzat üstlendi (Aydemir, 1992: 121 – 122)⁵; ardından da “Sarıkamış Harekatı” olarak adlandırılacak taarruz planını uygulamaya koydu.

Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nden beklentilerini karşılamak üzere büyük bir kuşatma harekatı yapma düşüncesindeydi. Berlin'de bulunan Osmanlı askeri ateşesinin Paul von Hindenburg'un karargahından gönderdiği raporda üzerinde durduğu noktalar, Enver Paşa'nın bu düşüncesini daha da güçlendirmişti. Ateşe, söz konusu raporunda, Rusların tahkim edilmiş mevkilerine taarruz etmenin yararsız olduğu üzerinde duruyor ve Ruslara karşı en etkili hareketin “kuşatma” olacağını anlatıyordu. Enver Paşa, Hindenburg'un 8. Alman ordusuyla 23 – 31 Ağustos 1914 tarihleri arasında çok üstün mevcutlu Rus ordularına karşı Tannenberg dolaylarında kazandığı imha muharebesinin (Kurat, 1948: 413) bir benzerini tekrarlayabilirdi: Büyük bir taarruz başlayacaktı! Bu arada Ruslar, güçlerinin büyük bir bölümünü 1914 yılının Aralık ayında Alman ve Avusturya – Macaristan orduları karşısına toplamak durumunda kalmışlar ve Kafkas cephesinde ancak zayıf iki kolordu bırakabilmişlerdi. Bu durum da Enver Paşa'daki taarruz düşüncesinin gelişiminde etkili oluyordu (Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 349, 354 – 355).

⁵ Enver Paşa'ya göre Hasan İzzet Paşa hatalı davranmış, Köprüköy ve Azap muharebelerinde Rus ordusunu imha edememişti. Enver Paşa, Hasan İzzet Paşa'ya hemen harekete geçip, Sarıkamış bölgesinde Rus ordusunu imha etmesini emretti. Ancak Hasan İzzet Paşa, mevsim koşullarının ağırlığına işaret edip, temkinli davranmayı salık verdi. Bu durum, Hasan İzzet Paşa'nın III. Ordu komutanlığından ayrılmasının nedeni oldu. Hasan İzzet Paşa'yı idam edilmekten kurtaransa Enver Paşa'nın hocası olma sıfatıydı.

Taarruz planı, III. Ordu'nun biri zayıf, diğeri güçlü iki gruba ayrılması üzerine kuruldu. Zayıf grup, Rusların Aras ırmağının iki yanından Erzurum doğrultusuna yapacakları taarruzları önleyecekti. Güçlü grupsa Rus mevziinin kuzey yanıyla gerisine derin ve kuşatıcı bir taarruz yapacaktı. Taarruzun 21 Aralık 1914 tarihinde başlatılmasına karar verildi. Bu kararın ardından taarruz hazırlıklarına girişildi ve ordu, 21 Aralık'a kadar olan dönemde parça parça verilen emirlerle plan kapsamında uygun görülen bölgelerde toplandı. Sarıkamış Harekatı öncesinde III. Ordu'nun 94 taburu ve 37 bini muharip olmayan er, 6 bini de ikmal eri olmak üzere toplam 120 bine yakın insan gücü bulunuyordu. Rusların Sarıkamış Grubu'nun mevcuduysa yaklaşık 100 bindi (Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 354 – 357 ve 383 – 384).

Enver Paşa'nın büyük umutlar bağladığı Sarıkamış Harekatı, III. Ordu'nun taarruzuyla 22 Aralık sabahı başladı. III. Ordu'ya bağlı 9. Kolordu Bardız, 10. Kolordu Kaleboğazı – Oltu yönünde ilerliyordu. Bu ilerleme sırasında Rus güçlerine karşı kimi başarılar kazanıldı, gelişen bir Rus saldırısı püskürtüldü. 23 Aralık'ta Osmanlı güçleri Bardız ve Oltu'ya girdiler. Osmanlı güçleri bir yandan da Kars ve Ardahan üzerine yürüyorlardı. Enver Paşa, 25 Aralık'ta 9. Kolordu'nun 29. tümeniyle Sarıkamış'a 6 kilometre kadar yaklaştı. Rusların bu durum karşısında geri çekilme tasarıları bile hazırladıkları söylenmektedir. Ancak Osmanlı ordusunun durumu pek parlak değildi. Ruslardan çok, hareket bölgesinin doğa ve iklim koşullarıyla savaşmak durumunda kalan Osmanlı ordusu, söz konusu koşullara alışık Rus ordusu karşısında iyice güçsüzleşiyordu. Kar, tipi ve soğuk, bu çerçevede içinde Osmanlı ordusunun en önemli düşmanı niteliğindediydi (Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 381 vd. ve Kurat, 1970: 367 vd).

Enver Paşa, bu koşullar altında iki güçlü saldırı düzenledi. Ancak her iki saldırı da olumsuz sonuçlanınca, Enver Paşa için bundan sonra tek çıkar yol 10. Kolordu'nun yardıma gelmesini beklemek oldu. Ancak 10. Kolordu'nun gelmesi hiç de kolay gözüküyordu. 25 kilometrelik Allahüekber yaylasında kar bir metreyi aşmıştı. Asker saatte ancak bir kilometre yol alabiliyor, güç koşullar karşısında da kırılıyordu. 10. Kolordu 27 Aralık'ta Sarıkamış'a vardı; ancak 10 bin kayıp vermiş ve mevcudu 3 bine kadar inmişti. 30 Aralık'ta yeni bir saldırı başlatıldı. Ancak bu saldırıdan da herhangi bir olumlu sonuç alınamadı. 4 Ocak'taysa Rusların karşı saldırısı başladı; Ruslar 30 bin kişiyle taarruza geçtiler. Bu noktadan sonra, "Sarıkamış Harekatı", "Sarıkamış dramı" görünümünü aldı. Büyük umutlar bağlanan Sarıkamış Harekatı'nın gelmiş olduğu noktada Enver Paşa'nın tek amacı, III. Ordu "kalıntı"sını geri çekmekten ibaretti. Bu koşullar altında, Enver Paşa, 5 Ocak'ta komutayı Hafız Hakkı Paşa'ya

birakarak cepheden ayrıldı ve İstanbul yolunu tuttu. III. Ordu kalıntısıysa 18 Ocak'ta Sarıkamış Harekatı'ndan önceki mevkilerine döndü.

Yaşananları Enver Paşa'nın deyişiyle “kuvve – i külliye [güçlerin tamamı] mahvoldu” (Aydemir, 1992: 117 – 118) biçiminde özetlemek olanaklıdır. Osmanlı'nın, bu harekattaki insan kaybı 60 bin dolayındadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Sarıkamış Harekatı'nda “mahvolan” yalnızca Osmanlı güçleri değildir. Rus ordusu da 32 bin dolayında kayıp vermiştir (Birinci Dünya Harbinde ... 1993: 535 – 536)⁶. Sarıkamış Harekatı sonrasında, III. Ordu'nun yeni bir saldırıya geçmesi olanaklı değildi. III. Ordu'nun görevi artık Doğu Anadolu'yu savunmaktı. Ancak III. Ordu, Doğu Anadolu'nun savunulmasında da pek fazla bir varlık gösteremedi. Karadeniz sahilinin doğu kesimleriyle Doğu Anadolu bölgesi, kısa süre içinde, Ruslar tarafından işgal altına alındı. 16 Şubat 1916'da Erzurum ve hemen ardından Muş'la Bitlis, 19 Nisan 1916'da Trabzon, 25 Temmuz 1916'da da Erzincan Rus işgaline girdi. Rusların bu ilerleyişi karşısında III. Ordu birlikleri, kimi bölgelerde zaman zaman karşı saldırıya geçti; ama söz konusu karşı saldırılardan hiçbir sonuç alınamadı (Allen ve Muratoff, 1966: 266 vd.). Bu durumda, Osmanlı Devleti'nin, başta Sarıkamış Harekatı olmak üzere Kafkas cephesindeki girişimlerinden umduğu sonuçları sağlayamadığını ve bu girişimlerin Anadolu'nun önemli bir bölümünün Rus işgali altına girmesine yol açtığını söylemek hatalı olmayacaktır.

II.3.) BREST – LİTOVSK BARIŞI VE BATUM'UN KURTARILMASI

Osmanlı Devleti için, I. Dünya Savaşı içinde Kafkas Cephesi'ndeki bu kötü gidiş, Rus tarihinin önemli bir kırılma noktasında durdu. Rusya'da 7 Kasım 1917 tarihinde Bolşevikler iktidarı ele geçirmiş, “Ekim Devrimi” gerçekleştirilmişti. Devrime “savaşa son”, “toprağın derhal köylülere dağıtımı” gibi hedefler eşlik ediyor; Bolşevikler Rus ordusunun kendilerine karşı kullanılması gibi bir olasılığı ortadan kaldırmak için, ordunun çözülmesini ve Rus askerlerinin cepheyi terk etmesini sağlamaya çalışıyordu. Gerçekten de Rus ordusu Avrupa cephesinde kısa sürede çözüldü. Ardından Kafkas cephesine de Rus ordusunun çözüldüğü ve Rus askerlerinin bu cephede de yavaş yavaş siperlerini terk etmeye başladığı gözlemlendi (Kurat,

⁶ Rusların resmi kayıtlarında, 7 bin tutsak alındığı ve 23 bin ölü gömüldüğü kaydedilmektedir. 11. Kolordu bölgesinde 10 bin, muharebe hattı gerisinde de soğuk ve hastalık nedeniyle 20 bin kişinin daha öldüğü düşünülebilir. Bu durumda Osmanlıların kayıpları 60 bine ulaşmaktadır. Bu arada 14 Şubat 1915 tarihinde toplanan III. Ordu'da mevcut 42 bin olarak saptanmıştır. Harekattan önce III. Ordu'nun mevcudunun 118 bin 600 olduğu anımsanırsa, yaklaşık 16 bin kişiye de ne olduğu bilinmemektedir. Bunlardan bir bölümünün yerel çete örgütlenmelerine katıldığı, bir başka bölümünün de bölgedeki köylere dağıldıkları öne sürülebilir. Rus askerlerinin 20 bini çarpışmalarda, 9 bini de donma nedeniyle ölmüş, 3 bin Rus askeri Osmanlılara tutsak düşmüştür. Böylece Rusların kaybı 32 bine varmıştır.

1970: 339 – 340). Bu arada Bolşevik Rusya, Çarlık Rusyası'nın yaptığı kimi gizli anlaşmaları açıkladı ve barış yaparak I. Dünya Savaşı'ndan çekilmeye karar verdiğini ilan etti (Kurat, 1970: 327). Ardından da 26 Kasım 1917 tarihinde, Alman ordularının Doğu Komutanlığı'na başvurarak, silah bırakışması istedi. Bu isteğin kabul edilmesi üzerine, Almanya, Avusturya – Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'yle Bolşevik Rusya arasında, 15 Aralık 1917 tarihinde “Brest – Litovsk Silah Bırakışması” imzalandı. Brest – Litovsk Silah Bırakışması'nın imzalanmasından sonra, Osmanlı Devleti'yle Bolşevik Rusya, 18 Aralık 1917 tarihinde, Kafkas cephesinde I. Dünya Savaşı'na son veren “Erzincan Silah Bırakışması”nı imzaladı (Bayur, 1991: 94 – 95, Kurat, 1970: 331 – 334 ve Taş, 1995).

Bırakışmaların imzalanmasının ardından, Almanya, Avusturya – Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'yle Bolşevik Rusya arasında Brest – Litovsk'ta barış görüşmeleri başladı. 20 Aralık 1917 tarihinde başlayan bu görüşmeler sırasında, Osmanlı Devleti, Rusların işgal etmiş olduğu Doğu Anadolu'nun hemen boşaltılmasını, buralarda ve Kafkasya'da Ermenilerin silahlandırılmasına hemen son verilmesini, 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında Rusya'ya bırakılan Kars – Ardahan – Batum'un Osmanlı Devleti'ne iadesini ve Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında yapılmış olan tüm anlaşmaların – özellikle ekonomik içerikli olanların – feshini istiyordu. Bolşevik Rusya'ysa Rusya'yı toprak kaybına uğratmayacak, tazminat ödemek durumunda bırakmayacak ve “ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi” ilkesine dayanacak öneriler sunuyordu. Görüşmeler son derece tartışmalı geçti ve bu tartışmalar nedeniyle görüşmeler 10 Şubat 1918 tarihinde kesildi. Ancak Osmanlı ordusunun Erzincan yönünde harekete geçip, Doğu Anadolu'da Rus işgali altında bulunan bölgeleri kurtarmaya girişmesi ve aynı zamanda Alman ordusunun Rus toprakları üzerinde ilerlemesi Bolşevik Rusya'yı görüşmeleri sürdürmeye itti. Ara verilen görüşmeler 27 Şubat'ta yeniden başladı ve ortak bir anlaşma metni hazırlanarak 3 Mart 1918 tarihinde “Brest – Litovsk Ortak Barış Anlaşması” imzalandı. Aynı gün, ortak metinden hareketle Bolşevik Rusya'yla müttefikler arasında ayrı ayrı barış yapıldı (Uçarol, 2000: 478 – 479 ve Kurat, 1970: 339 vd.).

Brest – Litovsk Ortak Barış Anlaşması'nın dördüncü maddesi doğrudan Osmanlı Devleti'yle ilgiliydi. Buna göre, Bolşevik Rusya, Doğu Anadolu illerinin hemen boşaltılması ve Osmanlı Devleti'ne düzenli bir biçimde geri verilmesi için elinden gelen her şeyi yapacaktı. Aynı maddeye göre, Kars – Ardahan – Batum da gecikmeksizin Rus askerleri tarafından boşaltılacak; Bolşevik Rusya, buraların genel hukuk ve devletlerarası hukuk ilkelerine göre

kazanacakları yeni duruma karışmayacak ve ayrıca buraların halkını, komşu devletlerle ve özellikle Osmanlı Devleti'yle anlaşarak yeni yönetim biçiminin belirlenmesi konusunda özgür bırakacaktı (Bayur, 1991: 135 – 136). Osmanlı Devleti'yle Bolşevik Rusya, yine 3 Mart 1918 tarihinde bir “ek anlaşma” imzaladılar. Bu ek anlaşmaya göre, Bolşevik Rusya, 6 – 8 hafta içerisinde, Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerlerdeki tüm asker ve memurlarını savaştan önceki sınırın ötesine çekecek; Ermeni çetelerini silahsızlandırarak ve dağıtacak; Kars – Ardahan – Batum'la ilgili sınırı da 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı'ndan önceki sınır gibi kabul edecekti (Bayur, 1991: 136 – 137).

Rusya'da gelişen “Ekim Devrimi” hem I. Dünya Savaşı sırasında Rus işgali altına alınmış Doğu Anadolu'daki kimi toprakların Rus işgalinden kurtarılmasına, hem de 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında yitirilen Kars – Ardahan – Batum'un geri alınmasına olanak sağlamış oluyordu. Daha önce de değindiğimiz gibi, Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndaki Kafkasya Harekatı'yla öncelikli olarak 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında yitirilen Kars – Ardahan – Batum'un geri alınmasını hedeflemişti. Bu durumda, bu hedefe ulaşıldığını söylemek yerinde olacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki bu hedefe, beklendiği gibi ulaşmak olanaklı olmamış; söz konusu bölgeler, Kafkas cephesinde bulunan III. Ordu'nun harekatıyla değil, Rusya'da gelişen devrim yardımıyla geri alınmıştır.

II.4.) BATUM BARIŞI VE BARIŞI İZLEYEN GELİŞMELER

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Osmanlı ordusu, Brest – Litovsk Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde, Erzincan yönünde harekete geçip, Doğu Anadolu'da Rus işgali altında bulunan bölgeleri kurtarmaya girişmişti. 12 Şubat 1918 tarihinde başlayan bu hareket sonucunda ilk olarak Erzincan kurtarıldı. 13 Şubat'ta kurtarılan Erzincan'ı, 12 Mart 1918 tarihinde kurtarılan Erzurum izledi ve 14 Mart 1918 günü, Doğu Anadolu'da I. Dünya Savaşı başlangıcındaki sınıra ulaşıldı. Bu arada, yine yukarıda belirttiğimiz gibi, Brest – Litovsk Barış Anlaşması imzalanmıştı ve anlaşmaya göre, bu bölgede geçerli sınır 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı öncesindeki sınır olmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı ordusu ileri harekatını sürdürdü ve Vehip Paşa komutasındaki III. Ordu, 14 Nisan'da, Gürcülerin denetimine geçmiş bulunan Batum'u kurtardı (Kurat, 1970: 466 – 467 ve Uçarol 2000: 479).

Batum'un kurtarılması, konuya ilişkin bir ”son” anlamını taşııyordu. Bolşevik Rusya, Brest – Litovsk Barış Anlaşması'nın hükümlerine karşın, Batum'un Osmanlı Devleti'ne bırakılmaması için çeşitli girişimlerde bulunmaya başladı. Ayrıca Merkezi Tiflis'te bulunan

Maverayi Kafkasya Komiserliği de Brest – Litovsk Barış Anlaşması'nı tanımamaktaydı. Bunların yanı sıra, Osmanlı güçlerinin Batum'u alması, İngiltere ve Almanya'yı ürkütmüş; İngiltere ve Almanya, Osmanlı güçlerinin 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı'ndan önceki sınırı aşma olasılığı üzerinde durmaya başlamışlardı. Bu türden bir durumda, İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarının zedeleneceği açıktı. Batum bölgesinin petrolleriyle yakından ilgilenen Almanlar da gelişmelerden rahatsızlık duymakta kendileri açısından haklıydılar (Uçarol 2000: 481 – 482). Osmanlı Devleti, özellikle “Batum” kapsamında beliren bu sorunu, Maverayi Kafkasya Komiserliği temsilcileriyle düzenlediği “Batum Konferansı”yla çözüme kavuşturmayı denerdi.

28 Kasım 1917 tarihinde Tiflis'te kurulan ve 11 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığını ilan eden “Maverayi Kafkasya Komiserliği”, Gürcü, Ermeni ve Azerilerin oluşturduğu bir federasyon niteliğindediydi (Şahin, 2002: 103 – 123). Bolşevik Rus Hükümeti'ni “meşru” görmeyen, Bolşevik hareketin karşısında olan Komiserlik, kendini Osmanlılarla barış yapmaya yetkili sayıyordu. Oysa bu olanaklı değildi. İşin ilginç tarafıysa Osmanlı Devleti'nin Erzincan Silah Bırakışması'nı Kafkas Cephesi Rus Ordusu Komutanlığı ve Maverayi Kafkasya Komiserliği temsilcileriyle imzalamasıyla ilgiliydi. Bu, Osmanlı Devleti'nin Komiserlik'i tanıdığını gösteren önemli bir kanıttı; ayrıca Komiserlik'in de kendisini bağımsız gösteren ilk dış faaliyetiydi. Ancak yine de Osmanlı Devleti, Maverayi Kafkasya Komiserliği'yle doğrudan ilişkiye girmek istemiyor, böyle yaparsa Rus işgali altındaki Türk topraklarının Rus işgalinden arındırılmasında zorluklarla karşılaşabileceğini düşünüyordu. Diğer yandan da varolan koşullar Osmanlı Devleti'ni Maverayi Kafkasya Komiserliği'yle doğrudan ilişkiye itiyordu. Bu koşulların en önemlilerinden biri, Erzincan ve Trabzon çevresindeki Ermenilerin Türkler üzerindeki artan baskılarıydı (Şahin, 2002: 191 – 192). Maverayi Kafkasya Komiserliği'nin temsilcileriyle Osmanlı Devleti temsilcileri arasında gerçekleştirilen “Trabzon Konferansı”, bu ortamın bir sonucu oldu. 14 Mart 1918 tarihinde başlayan söz konusu konferans, Maverayi Kafkasya Komiserliği'nin Brest – Litovsk Barış Anlaşması'nı tanımamakta ısrar etmesi ve Batum'un Gürcülere, Kars'ın da Ermenilere bırakılması konusunda ısrarlı davranması nedeniyle sonuçsuz kaldı (Şahin, 2002: 186 vd. ve Kurat 1970: 467 – 473). Konferansın sonuçsuz bir biçimde sona erdiği güneş (14 Nisan 1918), daha önce de değindiğimiz gibi, Vehip Paşa komutasındaki III. Ordu, Batum'u Gürcülerden kurtardı. Bu gelişme üzerine de Osmanlı Devleti'yle Maverayi Kafkasya Komiserliği arasında barış yapmak üzere bir konferans toplanmasına karar verildi. “Batum Konferansı” adını alacak bu konferans 11 Mayıs 1918 günü çalışmalarına başladı.

Konferansta Osmanlı Devleti'nin temel isteklerinden biri Maverayı Kafkasya Komiserliği'nin Brest – Litovsk Barış Anlaşması'nı tanınması ve Kars – Ardahan – Batum üzerinde hak iddia etmemesiyle ilgiliydi. Osmanlı Devleti'nin ikinci isteğiyse Maverayı Kafkasya Komiserliği'nin bağımsızlığını ilan etmesi üzerinde biçimleniyordu. Osmanlı Devleti, bu isteğinin gerçekteşmesi durumunda Rusya'yla arasında bir “tampon devlet” oluşturmuş olacaktı. Bir tür “ön koşul” niteliğindeki bu isteklerin tümü Komiserlik tarafından benimsendi (Şahin, 2002: 486 – 488). Ancak Osmanlı Devleti, Maverayı Kafkas Cumhuriyeti'nin istikrarlı bir devlet olmadığını düşündüğünden, barışı sürekli kılmak adına, federasyonu oluşturan üç devletin ayrı birer bağımsız devlet olmalarını talep ediyor ve kesin barışın ancak bundan sonra yapılabileceğini söylüyordu. Bu durum üzerine Maverayı Kafkas Cumhuriyeti Diyet Meclisi, 26 Mayıs 1918 tarihinde yaptığı toplantısında kendini feshetti. Aynı gün Gürcistan ve Ermenistan, 28 Mayıs 1918 tarihinde de Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Osmanlı Devleti Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'la 4 Haziran 1918 tarihinde ayrı ayrı barış anlaşmaları imzaladı. Gürcistan'la yapılan barışla Batum, Ahışa ve Ahalkelek Osmanlı sınırları içine alındı. Böylece Gürcistan'la olan sınır, Brest – Litovsk Barış Anlaşması'ndaki sınırı aşmış, 1828 yılındaki biçimine ulaşmış oluyordu. Azerbaycan ve Ermenistan'la olan sınırdaysa 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı'ndan önceki durum korundu (Kurat, 1970: 474 – 478).

Batum Barış Anlaşması'nın imzalanmasının ardından Brest – Litovsk Barış Anlaşması hükümleri uyarınca Kars – Ardahan – Batum'da yapılması öngörülen plebisit hazırlıklarına girişildi. 1918 yılının ağustos ayında tamamlanan plebisit sonucunda bin 693 çekimser, 441 ret oyuna karşılık, 85 bin 129 olumlu oyla Kars – Ardahan – Batum Osmanlı Devleti'ne katıldı (Kurat, 1970: 491 – 492). Ancak 16 Mayıs 1918 tarihinde Batum Konferansı'nda alınacak kararları kabul etmeyeceğini açıklayan Bolşevik Rusya, 20 Eylül 1918 tarihinde verdiği bir notayla Kars – Ardahan – Batum'da yapılan plebisiti tanımadığını ve Brest – Litovsk Barış Anlaşması'nın feshedildiğini bildirdi (Kurat, 1970: 493 – 494 ve Uçarol, 2000: 483 – 484). Artık Osmanlı Devleti'yle Bolşevik Rusya arasındaki gerginlik zirve noktasına varmıştı. Bolşevik Rusya'nın Kars – Ardahan – Batum'un boşaltılması ve buralarda yeni bir plebisite gidilmesi yönündeki baskıları sürerken Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Silah Bırakışması'nı imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan çekildi.

III. TÜRK ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI'NIN DIŞ POLİTİKASI VE BATUM

“Mondros Silah Bırakışması” Anadolu topraklarının hızla işgal altına gireceğinin habercisiydi. Bırakışmanın “Müttefikler kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıktığında istedikleri herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilirler” yönündeki yedinci maddesi, bu hızlı işgalin nesnel nedeni oluyordu (Soysal, 1983: 15 – 16). Bırakışmanın imzalanmasının hemen ardından, 13 Kasım 1918 tarihinde 55 parçalık bir işgal donanması İstanbul limanı açıklarına demirledi. Böylece başkent İstanbul, resmen olmasa da fiilen işgal altına düştü. Fransızlar, Dörtyol, Mersin, Pozantı'ya kadar Adana, Çiftehan ve Afyonkarahisar İstasyonu'nu; İngilizler, Batum, Antep, Konya İstasyonu, Maraş, Birecik, Urfa ve Kars'ı; İtalyanlar da Antalya, Kuşadası, Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i işgal ettiler. Bu işgaller, 30 Ekim 1918'den 1919 Mayıs'ının ortalarına kadar olan süreçte gelişen işgallerdendi. 15 Mayıs 1919 tarihindeyse İzmir Yunanlılar tarafından işgal altına alındı (Ateş, 2000: 75). Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgal edilen bölümü, aşağı yukarı bir yıl içinde 54 bin kilometrekareyi aştı (Ateş, 2000: 127).

“İşgal”, Anadolu'daki “silahlı” direnişi tetikleyen en önemli unsurdu. Anadolu halkı işgal güçlerine ilk kurşunu 19 Aralık 1918 tarihinde Adana Dörtyol'da attı. Batı Anadolu bölgesindeyse ilk silahlı direniş hareketleri Ayvalık ve Ödemiş'de görüldü. İşgalin gelişmesine koşut, silahlı direniş hareketleri de yoğunluk kazandı. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, birbirinden kopuk ve “nihai” amacı çok da belirgin olmayan bu hareketlerin örgütlenerek bir “bağımsızlık” savaşımına dönüştürülmesiyle uzun sürmedi. Savaşımın lideri, kadrosu, örgütü ve “düzenli” ordusu kısa denilebilecek bir sürede belirmiş; Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı, 1920 yılının ortalarına gelindiğinde, bu türden bir ulusal bağımsızlık savaşımının başarıya ulaşabilmesi için gerekli tüm unsurları bünyesinde barındırır bir görünüm almıştı.

Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı, Ulusal And'la (Misak – ı Milli) belirlenen sınırlar içinde tam bağımsız ve egemen yeni bir Türk devleti kurmayı amaçlıyordu. İlk toplantısını 12 Ocak 1920 tarihinde yapan “son” Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 28 Ocak 1920 tarihli oturumunda biçimlendirdiği Ulusal And'da belirlenen bu sınırlar, Mondros Silah Bırakışması'nın imzalandığı gün işgal altında bulunmayan ve Müslüman – Türk çoğunluğun yaşadığı Osmanlı topraklarını içeriyordu. Ulusal And, Bırakışma'nın imzalandığı gün, işgal altında olmayan Arap çoğunluğun yaşadığı bölgelerin yazgısının ora halkının özgürce vereceği oylara göre belirleneceğini; ayrıca Kars – Ardahan – Batum için gerekirse yeniden plebisit

yapılabileceğini, Batı Trakya'nın durumunun da yine ora halkının özgürce vereceği oylara göre saptanacağını ileri sürmekteydi (Soysal, 1983: 15 – 16).

Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı, yukarıda ana hatları kısaca açıklanan amaç doğrultusunda, amacın ortaya çıkma sürecini de dikkate alacak olursak, Mondros Silah Bırakışması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden Lozan Barış Anlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923 tarihine kadar sürdü.

III.1.) SAVAŞIM DÖNEMİNDE TBMM'NİN DIŞ POLİTİKASI

Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı yalnızca cephede verilen silahlı bir “savaş” değildi. Savaşımın yürütmesini üstlenen TBMM, cephedekine benzer bir çabayı “diplomasi” alanında da verdi. Bir başka deyişle Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı boyunca, “savaş” ve “diplomasi” birbirlerini bütünleyen iki araç olarak, bir arada kullanıldı. Bu nedendir ki savaşımın sonunu simgeleyen Lozan Barış Anlaşması imzalandığında elde edilen zafer, iki ayrı kaynaktan eşgüdümlü beslenen bir zaferdi. Gerçekten de, cephede savaşanların, cephe gerisinde savaşa destek olanların ve cephedeki savaşı yönlendirenlerin, dış politika uygulamalarından olumsuz sonuçlar alınsaydı, savaşı kazanmaları çok da olanaklı olmayabilirdi.

TBMM'nin Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı dönemine özgü temel dış politika hedefi, savaşımın genel hedefiyle uyumlu biçimde Ulusal And'la belirlenen sınırlar içinde tam bağımsız ve egemen yeni bir Türk devleti kurmaya odaklanmıştı. Lozan Barış Anlaşması'nın hükümleri, bu amaca ulaşıldığını kanıtlamaktadır; dolayısıyla savaşımın savaş aşaması da diplomasi aşaması da başarıya ulaşmıştır. Bu anlamda anlaşmanın yeni Türk devletini “bağımsız” ve “egemen” bir devlet olarak onaylayan “temel” boyutuna dikkat çekmek yeterli olacaktır. Ancak unutmamak gerekir ki Lozan Barış Anlaşması, yalnızca temel boyutu açısından değil “ayrıntılar” boyutu açısından da başarılı bir anlaşmadır. Anlaşmanın ayrıntılar boyutu açısından en önemli noktasını, kuşkusuz, Ulusal And'da belirlenen sınırların, Lozan Barış Anlaşması'nda onaylanıp onaylanmadığı oluşturur. Ulusal And'da belirlenen sınırları, Lozan Barış Anlaşması'nın yeni Türk devleti için çizdiği sınırlarla karşılaştıracak olursak, anlaşmanın çok büyük ölçüde bu sınırları karşıladığını görürüz. Bu noktada hemen belirtmek gerekir ki Batum, “Hatay” ve “Musul” gibi kimi istisnalar arasında yer almaktadır. Oysa Batum, Ulusal And sınırları içinde yer alan ya da en azından, Ulusal And sınırları dışında kalması Batum halkının özgürce vereceği bir karara bağlı olan bir bölgedir. Ancak Batum,

Batum halkının Türkiye’den ayrılma gibi bir kararı bulunmamasına karşın Türkiye topraklarına katıl(a)mamıştır. Bu kapsamda Batum’un bir “ödün” niteliğinde SSCB’ye bırakıldığı öne sürülebilir. Bu durumun anlaşılmasıysa büyük ölçüde Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı sırasında TBMM’nin dış politika uygulamalarının mantığının anlaşılmasına bağlıdır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı sırasında TBMM’nin temel dış politika hedefi, savaşımın genel hedefiyle uyumlu biçimde Ulusal And’la belirlenen sınırlar içinde tam bağımsız ve egemen yeni bir Türk devleti kurmaya odaklanmıştı. Ancak bu hedef dönemin tek dış politika hedefi değildi. Dönem içerisinde, “temel” olarak niteleyebileceğimiz bu hedefe ulaşabilmek bakımından kimi “alt” hedefler de belirdi. Bu alt hedeflerin çok büyük bir bölümü, verilen savaşımındaki güç dengesizliğini ortadan kaldırmaya yönelikti. Güçler dağılımının bir tarafta TBMM’nin örgütleyiciliğinde Anadolu, diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya ve onlarla birlikte hareket eden Yunanistan biçiminde olduğu bir ortamda, Anadolu’daki bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşma şansı olamazdı. Bu nedendir ki TBMM, dış politika uygulamalarını öncelikli olarak bu dengesizliği gidermeye yönelik olarak tasarladı.

TBMM’nin bu dengesizliği gidermeye yönelik ilk çabası, karşısındaki gücü bölerek güçlenmeyi denemekle ilgili oldu. İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanmak bu anlamda en önemli araçtı. Bu araç, önce İtalya daha sonra da Fransa üzerinde etkisini gösterdi. TBMM Hükümeti, 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa’yla Ankara Anlaşması’nı imzaladığında (Ateş, 2000: 143 – 144), karşısında tek güç olarak yalnızca “İngiltere” ve İngiltere’yle birlikte hareket eden “Yunanistan” kalmış oluyordu. TBMM, savaştığı gücü bölerek güçlenme anlamında başarılı olmuştu.

TBMM’nin verilen savaşımındaki güç dengesizliğini ortadan kaldırmaya yönelik bir başka girişimi de, bir “büyük devlet”in desteğini sağlamaya çalışmak çevresinde biçimlendi. O günün koşulları içinde bu büyük devlet SSCB’den başkası olamazdı. TBMM, çalışmalarına başladığı 23 Nisan 1920 tarihinden hemen sonra, SSCB’nin desteğini sağlayabilmek için hızlı adımlar atmaya başladı. Bu noktada TBMM’nin işini kolaylaştıran en önemli olguysa o günün koşullarının SSCB’yi Anadolu’daki savaşımına destek vermeye itmesi oluyordu. Bunun altında yatan unsurlardan biri SSCB – İngiltere rekabetiyle ilgiliydi: Kafkasya, İran ve Afganistan’da etkin duruma geçmiş İngiltere’nin şimdi de Yunanistan aracılığıyla Anadolu’da etkinlik

kazanması SSCB'nin işine hiç gelmezdi (Ateş, 2000: 146). Yalnızca bu durum değil, aynı zamanda ideolojik kimi nedenler de SSCB'yi Anadolu'da gelişen "bağımsızlık" hareketini desteklemeye itmekteydi: SSCB'nin "dünya devrimi"yle ilgili beklentileri, gelişmiş Batı Avrupa devletlerinden, Batının resmi ya da gayri resmi boyunduruğu altında yaşayan Doğu devletlerine kaymıştı. Bu çerçevede emperyalizme karşı bir savaş yürüten Anadolu halkını desteklemek SSCB açısından ideolojik bir gereklilik olarak anlam kazanıyordu (Armaoğlu, 1983: 308).

SSCB'nin bu türden bir savaşıma destek vermek zorunda olması, TBMM'nin işini kolaylaştırmakla birlikte, TBMM'nin SSCB'nin desteğini sağlayabilmesi açısından varolan tüm sorunları doğaldır ki çözmüyordu. TBMM, bu desteği sağlayabilmek adına, epey çaba harcamak durumunda kaldı; ve savaşımın geleceği için bu çabayı harcaması ve belki de ödün vermesi bir anlamda şarttı. Tersi bir durumda geçerli olacak güç dağılımı, TBMM'nin verdiği savaşımın sonucu üzerinde olumsuz anlamda belirleyici olabilirdi.

III.2.) SAVAŞIM DÖNEMİNDE TBMM – SSCB İLİŞKİLERİ

Yukarıda da belirttiğimiz gibi TBMM – SSCB yakınlaşmasına ilişkin adımlar TBMM'nin çalışmalarına başlamasından hemen sonra atıldı. Ancak TBMM'nin çalışmalarına başlamasından önce de, Anadolu'da gelişen hareketin SSCB'yle ilişki kurmaya çabaladığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda, Ulusal Savaşım döneminde, Anadolu hareketinin temsilcileriyle SSCB temsilcileri arasındaki ilk görüşmenin 1919 yılının haziran ayının başlarında gerçekleştiği belirtilmektedir. 1919 yılının haziran ayı başlarında, Samsun'dan Havza'ya geçen Mustafa Kemal, Miralay Budiyeni'nin başında bulunduğu bir SSCB heyetini kabul ederek bir görüşme yapmıştı. Bu görüşme sırasında, SSCB heyeti, SSCB'nin silah ve para yardımına karşılık Mustafa Kemal ve arkadaşlarını ortak düşmana karşı savaşa davet etmişti (Gürün, 1991: 22 – 23)⁷. Yine bu bağlamda, Anadolu hareketi adına SSCB'yle ilişkileri yürütmekle görevlendirilen Kazım Karabekir Paşa'nın, Dr. Ömer Lütfi Bey'i Bakü'ye, Dr. Fuat Sabit Bey'i de Moskova'ya göndermesi, üzerinde durulması gereken bir noktaya işaret eder. Benzer bir biçimde Halil Paşa'nın Rusya'ya gidişi de önemlidir. Söz konusu kişilerin, SSCB yetkilileriyle yapmış olduğu görüşmeler, bir anlamda Türkiye – SSCB ilişkilerinin ilk adımları olacaktır. Ancak bu ilişkilerin, "resmi ilişki" tanımına uymadığını ve

⁷ Bu olayı, Ulusal Savaşım döneminde Genelkurmay İstihbarat Dairesi'nde çalışmış olan emekli albay Hüsamettin Ertürk'ten aktaran Kamuran Gürün, olaya ilişkin bilgilerin sağlıklı olabileceğine inanmadığını belirtmektedir.

düzensizliğiyle dikkat çektiğini belirtmek yerinde olur (Bilge, 1992: 25 – 30). Öte yandan, Karakol Cemiyeti'nin SSCB'ye yolladığı Baha Sait Bey'in girişimleri de bu dönemle ilgili olarak önem taşımaktadır. Baha Sait Bey'in Bakü'deki girişimleri 11 Ocak 1920 tarihinde Rusya Komünist Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi temsilcisiyle imzalanan bir ittifak anlaşmasıyla son bulmuş (Karabekir, 1969: 591 – 592 ve Yerasimos 1979: 134 – 136), ancak Anadolu hareketinin lider kadrosu da, Moskova yönetimi de bu ittifak anlaşmasını tanımamıştır (Gürün, 1991: 27).

TBMM – SSCB ilişkilerinin resmi bir nitelik kazanıp düzenli duruma gelmesiye TBMM'nin açılışıyla birlikte olur. Bu kapsamdaki ilk adım TBMM'nin açılmasından üç gün sonra, 26 Nisan 1920'de atılmış; söz konusu ilişkilerin ilk resmi belgesi de bu tarihte yazılan ve “Mustafa Kemal'in Lenin'e mektubu” olarak bilinen metin olmuştur (Karabekir, 1969: 595 – 596, 626 – 627)⁸. Bu mektupta Mustafa Kemal, SSCB'yle işbirliğini kabul ettiğini vurguluyor ve emperyalizme karşı mücadelede kullanmak üzere SSCB'den para ve silah yardımı istiyordu (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ... 1991: 318). Söz konusu mektup, 3 Haziran 1920 tarihinde Çiçerin tarafından yanıtlanacaktır (Belen, 1983: 181 ve Kocatürk, 1988: 169)⁹. Çiçerin yanıt mektubunda, Türkiye'yle SSCB arasında, doğrudan doğruya diplomatik ilişkilerin başlatılmasını önermekteydi (Karabekir, 1969: 735). Çiçerin'in 3 Haziran 1920 tarihli mektubunu 20 Haziran 1920 günü yanıtlayan Mustafa Kemal, yanıtında, SSCB'nin Anadolu'da yürütülen savaşıma iyi niyetli ilgisinin, TBMM ve Türk halkı tarafından heyecan ve sevinçle karşılandığını belirtecektir (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ... 1991: 353 – 354).

Sözü edilen mektuplaşmalar aracılığıyla TBMM – SSCB ilişkilerinin temelleri atılırken, Mustafa Kemal, TBMM'de “Bolşevik Rusya'yla ittifak yapmakla, Bolşevik olmak”

⁸ Bu metnin orijinini Kazım Karabekir Paşa'nın 18 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal'e çektiği bir telgrafta bulmak olanaklıdır. Kazım Karabekir Paşa, söz konusu telgrafında, ivedi bir biçimde, SSCB'ye bir heyetin gönderilmesi gerektiğini yazmakta ve heyete vermeyi düşündüğü yönergeyi açıklamaktadır. Mustafa Kemal, Kazım Karabekir Paşa'ya ait yönerge metni üzerinde bazı değişiklikler yaparak söz konusu telgrafa 26 Nisan 1920 tarihinde yanıt verecektir. Kazım Karabekir Paşa'ya yanıt olarak aldığı bu telgrafta yer alan metni, kurye Teğmen İbrahim Efendi eliyle Dış İşleri Halk Komiseri Çiçerin'e ulaştıracak; böylece Mustafa Kemal'in Lenin'e mektubu gönderilmiş olacaktır. Bir dönem varlığı da tartışılan söz konusu mektubun Mustafa Kemal tarafından Lenin'e yazılmadığı öne sürülmektedir; çünkü Kazım Karabekir, anılarında, unutulduğunu düşünerek, mektubun başına “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümeti'ne Birinci Teklifnamesidir” ibaresini, sonuna da saygı cümleleriyle Mustafa Kemal'in adını eklediğini kaydetmektedir.

⁹ Mustafa Kemal'in Lenin'e mektubunun SSCB tarafından yanıtlanmasındaki gecikme kuşkusuz o günün ulaşım koşullarıyla ilgilidir. Örneğin, Fahri Belen, 26 Nisan 1920 tarihinde yazılan mektubun 1 Haziran 1920 tarihinde Çiçerin'e ulaştırılabildiğini, Çiçerin'in 3 Haziran 1920 tarihli yanıtının ancak 14 Haziran 1920 günü TBMM'ye ulaştığını kaydetmektedir. Ancak, Belen, kitabının anılan yerinde, Çiçerin'in Mustafa Kemal'e mektubu için 3 Haziran değil, 2 Haziran 1920 tarihini vermektedir. Ancak mektubun 3 Haziran 1920 tarihini taşıdığına kuşku yoktur.

arasındaki ayırımı ortaya koymaya çalışmaktaydı¹⁰. Ayrıca aynı günlerde Bakanlar Kurulu tarafından Dışişleri Bakanı Bekir Sami [Kunduh] Bey'le, İktisat Bakanı Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey'in Moskova'ya gönderilmesi kararlaştırılmış ve iki kişilik heyet 11 Mayıs 1920 günü Ankara'dan Moskova'ya doğru yola çıkmıştı (Tengirşek, 1967: 146, 151)¹¹.

III.3.) MOSKOVA DOSTLUK ANLAŞMASI

TBMM'nin temsilcileri aracılığıyla Moskova'da yürüttüğü görüşmeleri iki dönem içerisinde ele almak olanaklıdır. Yukarıda sözü edilen, Dışişleri Bakanı Bekir Sami [Kunduh] Bey'le İktisat Bakanı Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey'den kurulu heyetin yaptığı görüşmeler, birinci dönem olarak kabul edilebilir. Bu dönemdeki çabalar, TBMM'nin aradığı anlaşmanın imzalanması bakımından sonuçsuz kalmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri, Anadolu'da yürütülen savaşımın henüz “erken” bir aşamasında bulunulması ve SSCB'nin bu savaşımın sonucuyla ilgili TBMM'ye düşük bir başarı şansı tanınmasıdır. Ayrıca SSCB'nin Kafkas cumhuriyetleri konusunda TBMM'den ödün istemesi de söz konusu anlaşmanın imzalanamamasının nedenlerinden bir başkası olarak karşımıza çıkmaktadır (Ateş, 2000: 145 ve Bayur, 1973: 66 – 67). Söz konusu anlaşmanın imzalanamamasıyla ilgili SSCB'nin İngiltere'yle yapmayı tasarladığı ticaret anlaşmasını da nedenlerin üçüncüsü olarak kaydetmek yerinde olacaktır (Armaoğlu, 1983: 311).

TBMM'nin temsilcileri aracılığıyla Moskova'da yürüttüğü görüşmelerin ikinci dönemi Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey'in başkanı olduğu ikinci heyetin çabalarını içerir (Tengirşek, 1967: 199 – 200, 215)¹². Bu dönemde Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey dışişleri bakanlığı görevindedir. İkinci heyetin çabaları olumlu sonuç verecek ve beklenen anlaşma “Moskova Dostluk Anlaşması” adı altında imzalanacaktır. İkinci heyetin Moskova'da çalışmalar yürüttüğü dönemde, TBMM ordularının Doğu Cephesi'ndeki başarıları ve bu başarılar sonrasında imzalanan Gümrü Barış Anlaşması'yla TBMM ordularının Batı cephesinde elde ettiği I. İnönü Utkusu, SSCB üzerinde etkili ve dolayısıyla anlaşmanın imzalanması açısından

¹⁰ Bu bakımdan, Mustafa Kemal'in TBMM'nin 29 Mayıs 1920 tarihli gizli oturumunun 3. celsesinde yaptığı konuşma önemlidir. Konuşma için **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C. 1, İstanbul 1999, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 46 – 48. Mustafa Kemal, 3 Temmuz 1920 günü de yine bir gizli oturumda aynı konuyla ilgili olarak konuşur. a.g.y., s. 72. Mustafa Kemal'in, bu konuşmaları sırasında özellikle, Bolşevik Rusya'yla ittifak yapmakla, Bolşevik olmak arasındaki ayırımı dikkat çektiği görülmektedir.

¹¹ Bu heyete Lazistan Milletvekili Osman Bey de katılacak ve heyet uzun bir yolculuktan sonra 19 Temmuz 1920 günü Moskova'ya varacaktır.

¹² Bu heyette Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey'in yanı sıra Rıza Nur Bey ve Moskova elçiliğine atanan Ali Fuat [Cebesoy] Bey delege olarak bulunuyordu. Heyet 14 Aralık 1920 günü Ankara'dan yola çıkıp 18 Şubat 1921 günü Moskova'ya varmıştır. Heyete Ali Fuat [Cebesoy] Bey 7 Ocak 1921 tarihinde Kars'tan dahil olmuştur.

belirleyici olmuştur (Ateş, 2000: 132, 142 – 143, 145). SSCB, Anadolu’da gelişen hareketin başarıya doğru gittiğini somut sonuçlarla gözlemleyebilmektedir. Ayrıca SSCB, kendisi açısından büyük önem taşıyan ticaret anlaşmasını İngiltere’yle imzalamış ve Anadolu’ya destek verdiği için bu anlaşmayı imzalayamama riskini ortadan kaldırmıştır. Bu durum da dikkate değer bir nokta olarak gözükmektedir (Armaoğlu, 1983: 313).

SSCB ve TBMM arasındaki ilişkileri, Ulusal Savaşım dönemindeki en yüksek noktasına taşıyan 16 Mart 1921 (Tengirşek, 1967: 230)¹³ tarihli Moskova Dostluk Anlaşması, 16 maddeden oluşmaktadır. Anlaşmanın en önemli maddelerinden biri birinci maddesidir. Bu maddede, taraflar, taraflardan herhangi birine zorla kabul ettirilmek istenen bir barış anlaşmasını ya da bir başka uluslararası anlaşmayı tanımayacaklarını hükme bağlarlar. Bu madde aynı zamanda SSCB’nin Sevr Barış Anlaşması’nı tanımadığını ve SSCB’nin Ulusal And’la çizilen sınırları benimsediğini de içermektedir. Bu durumda, ilk kez Sevr Barış Anlaşması bir büyük devlet tarafından yok sayılmakta ve yine ilk kez bir büyük devlet tarafından Ulusal And’la çizilen sınırlar kabul edilmiş olmaktadır. Anlaşmanın getirdiği ilklerden bir diğeri de, SSCB’nin Türkiye’deki kapitülasyonlar rejiminin geçersiz ve kaldırılmış saymasıyla ilgilidir. Anlaşma bu boyutlarının yanı sıra Türkiye – SSCB sınırını da çizmektedir (Soysal, 1983: 32 – 36). Bu arada SSCB, anlaşmadan bağımsız olarak, belirlenmemiş bir süre için, Türkiye’ye her yıl 10 milyon altın ruble (1,2 milyon Osmanlı Altını) vererek Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına yardımcı olmayı ve tam olarak saptanamayan bir askeri yardımı da anlaşmanın imzalandığı gün vaat etmişti (Gürün, 1991: 69 – 70, Tengirşek, 1967: 232 – 233 ve Meram, 1969: 258 – 259)¹⁴.

Moskova Dostluk Anlaşması, özellikle Sevr Barış Anlaşması’nın o günün dünyasının büyük bir devleti tarafından reddedilmesini ve yine o günün dünyasının büyük bir devleti tarafından Ulusal And sınırlarının tanınmasını sağlaması bakımından önem taşır. Bu açıdan bakıldığında Moskova Dostluk Anlaşması, TBMM’ye, aradığı bir büyük devletin desteğini, hem de maddi yardımları da içerir biçimde getirmiştir. Ancak Moskova Dostluk Anlaşması’nın asıl önemi, tüm bunların ötesinde, ortaya çıkardığı olasılıkla ilgilidir.

¹³ Anlaşma, aslında 18 Mart 1921 tarihinde imzalanmış; ancak İstanbul’un resmen işgalinin birinci yıldönümüne denk gelen 16 Mart 1921 tarihi, anlaşmanın imzalandığı tarih olarak kaydedilmiştir.

¹⁴ Öte yandan, Kurtuluş Savaşı’na ilk Sovyet yardımı 1920 yılının Temmuz ayında gelmişti. Söz konusu yardımın kapsamında, Sovyet belgelerine göre, 6 bin tüfek, 5 milyon tüfek mermisi ve 17 bin 600 top mermisi bulunuyordu.

Moskova Dostluk Anlaşması'nın ortaya çıkardığı “olasılık”, Anadolu'da gelişen bağımsızlık yanlısı hareketin SSCB'nin yörüngesine girmesi ve böylece Anadolu'nun Bolşevikleşmesi biçiminde tanımlanabilir. Hiç bir zaman gerçeğe dönüşmeyecek söz konusu olasılığın varlığı bile tek başına son derece önemlidir. Bu önem, söz konusu olasılığın varlığının TBMM'nin dış politikasını yönlendirenlerce ustalıkla kullanılışıyla daha da yükselecek ve bu olasılık, İngiltere'yi Anadolu hareketi karşısında yumuşamaya itecektir; çünkü Bolşevikleşmiş bir Anadolu'nun İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olduğu son derece açıktır (Ateş, 2000: 146). Bu nedenle, Moskova Dostluk Anlaşması'nın Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı döneminde TBMM'nin diplomatik ataklarının en önemlisi olduğu ve savaşımın gidişyle sonucu üzerinde belirleyicilik niteliği gösterdiği, rahatlıkla, ileri sürülebilir. TBMM, bu anlaşmayla güç dağılımını kendi lehine bozduğu gibi, karşısındaki gücü de ortaya çıkan ve yukarıda kısaca açıklanan olasılık yardımıyla büyük ölçüde yıpratmayı başarmıştır.

III.4.) MOSKOVA DOSTLUK ANLAŞMASI VE BATUM

Moskova Dostluk Anlaşması'nın ortaya çıkardığı ve Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı döneminde TBMM'yi önemli ölçüde rahatlatan bu sonuçlar, kuşkusuz, TBMM'nin dış politikasını yönlendirenlerce öngörülen sonuçlardı ve TBMM'nin dış politikasını yönlendirenler bu sonuçların savaşım içindeki değerini de yine kuşkusuz öngörüyorlardı. Bu nedenle olsa gerek, TBMM, bu anlaşmayı imzalayabilmek adına, ödün vermekten çekinmemiştir. Bu ödün de, Moskova Dostluk Anlaşması'nın ilgili maddesi uyarınca TBMM'nin Batum'dan vazgeçmesi çevresinde somutlaşmıştır.

Gerçekten de Moskova Dostluk Anlaşması'nın ikinci maddesiyle TBMM koşullu olarak Batum Livası'na ilişkin topraklarla Batum Limanı üzerindeki egemenlik haklarını Gürcistan'a bırakmaya razı oluyordu. Bu koşullardan biri Batum'un özerkliğiyle ilgiliydi. TBMM, Batum halkının, kültürel ve dinsel haklarının sağlanmasını ve bu halkın isteklerine uygun bir tarım toprakları rejimi kurma olanağına sahip olacak biçimde geniş bir yönetsel özerkliğe kavuşmasını istiyordu. Koşulların diğeryse Türkiye'nin Batum limanından yararlanmasına ilişkindi. Türkiye, Batum Limanı üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçecek ama Batum limanı üzerinden Türkiye'ye giden ya da oradan gelen mallar gümrük vergisine tabi tutulmayacak ve hiçbir engelle karşılaşmayacaktı (Soysal, 1983: 33).

Moskova Dostluk Anlaşması, bu yönüyle TBMM'nin verdiği ciddi bir ödüne işaret eder. Ulusal And sınırları içinde yer alan bir toprak parçasından vazgeçilmesiyle özetlenebilecek bu

ödünün yalnızca içeriği bile başlı başına bir sorun olarak gözükmektedir. Savaşımın henüz erken sayılabilecek bir aşamasında bu türden bir yola başvurmaksa TBMM açısından yüklenilmesi zor bir risk içerir; çünkü Batum'dan vazgeçilmesiyle Ulusal And sınırlarının “vazgeçilmez olmadığı”na ilişkin somut bir örnek ortaya çıkmıştır. Ancak bu ödün, TBMM'nin dış politikasının “akılcılık” boyutunu son derece açık bir biçimde gözler önüne sermektedir. TBMM'nin dış politikasını yönlendirenler, verdiklerini ödünün karşılığını Moskova Dostluk Anlaşması'nın doğurduğu ve yukarıda açıklanan olasılıkla almışlar, savaşımındaki güç dağılımını kendi lehlerine bozdukları gibi, karşılarındaki gücü de bu olasılık yardımıyla yıpratmayı başarmışlardır. Bu durumun savaşımın gidişi ve sonucu üzerinde ne derece etkili olduğu göz önünde bulundurulursa, verilen ödünün, “vermeye değer” bir ödün olduğu iddia edilebilir. Bu arada belirtmek gerekir ki, TBMM, savaşımın erken bir aşamasında Ulusal And sınırları içinde yer alan bir toprak parçasından vazgeçilmesiyle doğan riski de ustalıkla yönetmeyi başarmıştır. Batum'dan vazgeçilmesi, kuşkusuz, Ulusal And sınırlarının “vazgeçilmez olmadığı”na ilişkin somut bir örnektir. Ancak bu örnek, Ulusal And sınırları içinde olduğu halde vazgeçilen başka toprak parçalarına örnek oluşturmamış, Batum bir – iki istisnadan biri olarak kalmış; TBMM, Lozan Barış Anlaşması'yla Ulusal And sınırlarını çok büyük ölçüde gerçekleştirmiştir.

Bu anlamda Batum, Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı sırasında TBMM'nin dış politika uygulamalarının “ödün verme” ve “risk yüklenme” boyutlarını aydınlatmaktadır. Batum özelinde TBMM, dış politikada ödün vermenin bir başarısızlık değil, tersine, verilen ödüne karşılık elde edilenin hesabının iyi yapılması ve verilen ödünle birlikte doğan risklerin uygun biçimde yönetilmesi koşullarıyla başarı getirebileceğini kanıtlamıştır.

SONUÇ YERİNE

Bu çalışmada Batum'un Ayastafanos Anlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkışını, I. Dünya Savaşı içinde yeniden Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girişini ve son olarak da Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı sırasında bir ödün olarak SSCB'ye bırakılışını ele aldık. Çalışmanın sınırları içinde özetlemeye çalıştığımız gelişmeler, her şeyden önce, devletlerin dış politikayla ilgili hedeflerine kimi zaman beklenmeyen gelişmeler sonrasında ulaştıklarını göstermektedir. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sırasında, Kafkas Harekatı'nı öncelikli olarak Ayastafanos Anlaşması'yla Rusya'ya bıraktığı Kars – Ardahan Batum'u geri almak amacıyla düzenlemişti. Ancak bu hareket başarısızlıkla sonuçlandı ve Osmanlı Devleti, umduğu sonuçlara ulaşamadığı gibi Doğu Anadolu bölgesinde elinde tutmakta olduğu kimi

toprakları da yitirdi. Rusya'da gelişen devrimse hiç beklenmedik bir biçimde, Osmanlı Devleti'nin hem I. Dünya Savaşı sırasında yitirdiği bu toprakları, hem de Kafkas Harekatı'nın öncelikli olarak hedeflediği Kars – Ardahan – Batum'u elde etmesini sağladı.

Çalışma içinde özetlenen Batum'la ilgili gelişmeler yalnızca bu noktayı göstermekle sınırlı değildir. “Batum” örneği aynı zamanda devletlerin dış politikalarında “ödün verme” olgusuna ilişkin kimi ipuçlarını da içerir niteliktedir. Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı'nın yürütmesini üstlenen TBMM, o günün koşulları içinde, hedeflediği ana amaca ulaşabilmek bağlamında SSCB özelinde somutlaşacak bir büyük devletin desteğine gereksinim duymaktaydı. Kuşkusuz bu destek, savaşımın kazanılabilmesi için tek başına yeterli olamazdı; ancak bu desteğin elde edilmesi, savaşım içinde TBMM'yi büyük ölçüde rahatlatıyordu. TBMM, bu desteği sağlayabilmek adına Batum'u bir ödün olarak kullanmaktan çekinmedi ve gerçekten de bu ödünün karşılığında aldığı sonuçlar, ödünden çok daha büyük oldu. Ayrıca TBMM, “verilen bir ödünü diğerleri izler” biçiminde tanımlayabileceğimiz bir potansiyel riski denetlemesini de bildi. Kısacası “ödün verme yönetimi”ni başarıyla gerçekleştirdi. Bu durum, ana hedefin bir parçası bile olsa – ki ele aldığımız örnekte Batum, ana hedef olan Ulusal And sınırlarının içindedir – devletler için dış politikada kimi ödünler vermenin “kesin bir başarısızlık” olmadığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ALLEN, W. E. D. ve MURATOFF, Paul. (1966) *1828 – 1921 Türk – Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları
- ARMAOĞLU, Fahir. (1983) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. 4, (1991) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ATEŞ, Toktamış. (2001) *Siyasal Tarih*, İstanbul: Der Yayınları.
- ATEŞ, Toktamış. (2000) *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. (1992) *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. 3, İstanbul: Remzi Kitabevi
- BAYKARA, Tuncer. (2000) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş – Anadolu'nun İdari Taksimatı*, C. 1, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1973) *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1991) *Türk İnkılabı Tarihi, C. III/IV (1914 – 1918 Genel Savaş/Savaş'ın Sonu)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BELEN, Fahri. (1983) *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- BİLGE, A. Suat. (1992) *Güç Komşuluk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi – Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekatı*, (1993) Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları.
- ERİM, Nihat. (1953) *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- GÜRÜN, Kamuran. (1991) *Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KARABEKİR, Kazım. (1969) *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- KARAL, Enver Ziya. (1996) *Osmanlı Tarihi*, C. 9, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin. (1998) *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451 – 1590)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KOCATÜRK, Utkan. (1988) *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918 – 1938)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- KUNT, Metin. (1978) *Sancaktan Eyalete (1550 – 1560 Arasında Osmanlı Ümerası ve İdaresi)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- KURAT, Akdes Nimet. (1948) *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KURAT, Akdes Nimet. (1970) *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- MERAM, Ali Kemal. (1969) *Türk – Rus İlişkileri Tarihi*, İstanbul: Kıtaş Yayınları
- SOYSAL, İsmail. (1983) *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞAHİN, Enis. (2002) *Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917 – 1918)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, C. 1, (1999) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TAŞ, N. Fahri. (1995) *Erzincan Mütarekesi ve Brest – Litovsk*, Erzincan: T.C. Erzincan İli Merkez İlçe Köyler Birliği Yayınları.
- TENGİRŞEK, Yusuf Kemal. (1967) *Vatan Hizmetinde*, İstanbul: Bahar Matbaası
- UÇAROL, Rifat. (2000) *Siyasi Tarih (1789 – 1999)*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1995) *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YERASIMOS, Stefanos. (1979) *Türk – Sovyet İlişkileri*, İstanbul: Gözlem Yayınları.